

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11279496>

**TADBIRKORLIK SUB'EKTLARI MOLIYAVIY FAOLIYATI
BARQARORLIGINI TA'MINLASHDA ICHKI AUDITDAN
FOYDALANISH MASALALARI**

Sobirjonova Nodira Rustamjon qizi

Namangan muhandislik-texnologiya instituti assistenti

nodirasobirjonova1@gmail.com

ANNOTATSIYA (Abstract)

Ushbu tadqiqotning maqsadi tadbirkorlik sub'yektlarining moliyaviy barqarorligini ta'minlashda ichki auditdan foydalanishdan iborat. Tadbirkorlik sub'yektlarida ixtiyoriy ichki audit xizmatining tashkil qilinishi quyidagi imkoniyatlarni yaratadi: material hamda mehnat resurslaridan samaraliroq foydalanish; moliyaviy hisobotlar sifatini oshirish yo'li bilan samarali shakllarda tashqi investisiyalarni jalb etish; xarajatlarni qisqartirish; tadbirkorlik sub'yektlarida ko'plab uchrayotgan moliyaviy zararlarni pasaytirish. Natijalar ichki audit sifati va moliyaviy barqarorlik o'rtasidagi ijobiy munosabatni baholaydi va taklif qiladi.

Kalit so'zlar: *Ichki audit, ichki audit funksiyasi, audit sifati, moliyaviy faoliyat barqarorligi, samaradorlik, innovatsion faoliyat.*

KIRISH

Hozirgi globallashuv sharoitida mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirish va har qanday favqulotda vaziyatlarda iqtisodiyotni jadal tiklash kichik biznes sub'yektlarining ishbilarmonlik faolligi bilan bog'liqligida o'z aksini topmoqda. Har qanday tadbirkorlik sub'yektlari muvaffaqiyati uchun moliyaviy barqarorlik muhim ahamiyatga ega. Bu tashkilotning moliyaviy majburiyatlarini bajarish, o'z faoliyatiga sarmoya kiritish va bozorda ijobiy obro'ni saqlab qolish uchun yetarli daromad olish

qobiliyatini anglatadi. Endi biz barcha sohalar singari iqtisodiyotga alohida to'xtaladigan bo'lsak auditni ham nafaqat o'zimizning milliy standartlarimiz, qonunlarimiz, talablarimiz, normalarimiz bilan emas balki xalqaro standartlar, xalqaro normativlarga javob beradigan hamda ularga mos keladigan tarzda amalga oshishi ustida bosh qotirishimiz va ushbu yo'lda izlanishlar olib borishimiz va yangiliklar yaratishimizni zarur deb hisoblaymiz. Chunki hech kim bilmasa ham biz iqtisodchilar auditning har bir tadbirkorlik sub'yektlarining barqaror rivojlanishidagi tutgan o'rni va ahamiyatini yaxshi bilishimiz va bu bilan tadbirkorlik sub'yektlarilar rahbarlarini ham tanishtirishimiz lozim. Biz audit tekshiruviga qo'rquv ko'zi bilan emas balki bizning kamchiliklarimizni topib ularni bartaraf etuvchi omil sifatida qarashimiz lozimligini barcha tadbirkorlik sub'yektlarilar rahbariga tushuntira olishimiz lozim. Ana shundagina biz oldimizga qo'ygan maqsadlarimizga sekin-asta erishib boramiz.

Ichki audit - bu tashkilotlarning faoliyatini mustaqil, ob'ektiv va tizimli baholash orqali moliyaviy barqarorlikka erishishga yordam beradigan jarayon. Xatarlarni aniqlash, takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar berish va qoidalar va sanoat standartlariga rioya qilishni ta'minlash orqali ichki audit tashkilotlarga moliyaviy barqarorlikni oshirishga yordam beradi.

“Ichki auditning asosiy maqsadi - kompaniya menejerlariga o'zlariga yuklatilgan vazifalarni samarali bajarishlariga yordam berish, aktivlardan kompaniya va uning bo'linmalari oldida maqsadlar va vazifalarga erishish uchun eng samarali tarzda foydalanilayotganligi haqida ishonch uyg'otishdir.”¹

Tadqiqotning maqsadi tadbirkorlik sub'yektlarilarning moliyaviy barqarorligini tahlil qilish va tekshirishning uslubiy vositalarini ishlab chiqishdan iborat bo'lib, ular oqilona mehnat xarajatlari bo'yicha audit sifatini oshiradi. Ushbu maqsadga erishish quyidagi vazifalarni belgilash va hal qilishni o'z ichiga oladi:

- sanoat tadbirkorlik sub'yektlarisining moliyaviy barqarorligi modelini ishlab chiqish, bu auditorlarga tekshirilayotgan tadbirkorlik sub'yektlari barqarorligi

¹ I.N. Qo'ziyev, Sh.N.Fayziyev, A.Z.Avlokulov, I.X.Sherimbetov “Ichki audit” (o'quv qo'llanma) -T.: IQTISOD- MOLIYA, 2015.

yoki beqarorligining haqiqatda erishilgan va bashorat qilingan darajasini baholash imkonini beradi;

- tadbirkorlik sub'yektlarilarning moliyaviy barqarorligini tekshirish usullarini ishlab chiqishda riskologiya usullarining o'rnini va rolini aniqlash, shuningdek, tekshirilayotgan tashkilotning ish sharoitlaridan kelib chiqqan holda moliyaviy barqarorlikni tekshirish bo'yicha tahliliy protseduralar mazmunini o'rganish;

Ichki auditdan foydalanish va tahlil qilishni takomillashtirish zaruratini quyidagi 5 ta asosiy omil sifatida o'rganib chiqishimiz mumkin:

1. **Ichki nazoratning zaif tomonlarini aniqlash** – Ichki audit ichki nazoratning zaif tomonlarini aniqlashga va ularni kuchaytirish strategiyalarini ishlab chiqishga yordam beradi. Bu firibgarlik, xatolar va boshqa moliyaviy qonunbuzarliklar xavfini minimallashtirishga yordam beradi.
2. **Operatsion samaradorlikni oshirish** – Ichki audit samarasiz hududlarni aniqlashga va samaradorlikni oshirish va xarajatlarni kamaytirish strategiyalarini ishlab chiqishga yordam beradi. Bu tashkilotning daromadliliigi va raqobatbardoshligini oshirishga yordam beradi.
3. **Qonunlar va me'yoriy hujjatlarga rioya qilish** - Ichki audit tashkilotning rioya qilish tartib-qoidalarini baholash va tegishli ichki nazoratni ishlab chiqish orqali tashkilotlarga qonunlar va qoidalarga rioya qilishga yordam beradi.
4. **Xatarlarni boshqarishni takomillashtirish** - Ichki audit potentsial xavflarni aniqlashga va ushbu xavflarni kamaytirish uchun tegishli strategiyalarni ishlab chiqishga yordam beradi. Bu yo'qotishlarni minimallashtirish va tashkilot obro'sini himoya qilishga yordam beradi.
5. **Faoliyatning asosiy ko'rsatkichlarini ishlab chiqish** - Ichki audit tashkilotlarga turli bo'limlar va jarayonlar samaradorligini o'lchash uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan asosiy samaradorlik ko'rsatkichlarini ishlab chiqishda yordam berishi mumkin. Bu qarorlar qabul qilishni yaxshilashga yordam beradi va tashkilot o'zining strategik maqsadlariga erishishini ta'minlaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Tadqiqoti jarayonida tadbirkorlik sub'ekllari moliyaviy barqarorligini ta'minlashda ichki auditdan foydalanish boradagi mahalliy va xorijiy tajriba atroflicha tahlil qilindi. Jumladan xorij olimlaridan Aaro Hazak (Estoniya): Hazak Estoniyaning Tartu universiteti professori bo'lib, ichki audit, korporativ boshqaruv va buxgalteriya hisobi bo'yicha bir nechta maqola va kitoblarni nashr etgan. Henrik Berglund (Shvetsiya): Berglund Shvetsiyadagi Uppsala universitetining buxgalteriya hisobi professori bo'lib, ichki audit sifati, ichki audit mustaqilligi va korporativ boshqaruv kabi mavzularni tadqiq qilgan. Morten Hovd (Norvegiya): Hovd Norvegiya Iqtisodiyot maktabining buxgalteriya hisobi professori bo'lib, ichki audit samaradorligi, ichki audit autsorsingi va ichki nazorat kabi mavzularni tadqiq qilgan. Ania Zalewska (Buyuk Britaniya): Zalewska Buyuk Britaniyaning Bath universitetida moliya professori bo'lib, ichki audit sifati, ichki audit samaradorligi va korporativ boshqaruv kabi mavzularda tadqiqot olib borgan.

Xususan, mamlakatimiz iqtisodchi olimlari ham tadqiqotimiz doirasida muhim izlanishlar olib borishgan. Jumladan, Dilmurod Hakimov o'z ilmiy tadqiqotlarida "ichki audit takomillashtirish bo'yicha" o'z yondashuvlarini bayon etgan. Laziza Rixsiyeva buxgalteriya hisobi va audit bilan bog'liq turli mavzularda, jumladan, ichki audit bo'yicha tadqiqotlar olib borgan.

Mazkur tadqiqot ishi O'zbekistonda buxgalteriya hisobida ichki auditdan foydalanishni ixtiyoriy tarzda joriy qilishni amaliyotga tadbiq qilish bilan yuqoridagi olimlarning izlanish yo'nalishlaridan farq qiladi.

Tadbirkorlik sub'yektlarining moliyaviy barqarorligini baholash va prognozlashning ishlab chiqilgan metodologiyasi qo'yilgan vazifalarga qarab yanada ob'ektiv professional fikrni shakllantirish uchun auditorlik dalillarini to'plash uchun tahliliy vositalarni kengaytiradi;

Taklif etilayotgan Audit tartib-qoidalari xaritasi vositasi auditning barcha bosqichlarida: rejalashtirish bosqichidan to auditorlik xulosasini shakllantirishgacha amaliy jihatdan foydalidir. Bu auditning murakkabligini kamaytirishga olib keladigan

xavf darajasi va tadbirkorlik sub'yektlarining ichki nazorat tizimlarining samaradorligiga qarab zarur bo'lgan audit protseduralari majmuasini asoslash imkonini beradi;

taklif etilayotgan ko'p bosqichli universal tahliliy metodologiya auditning murakkabligini kamaytirish bilan birga hisobotning ishonchliligiga asosli ishonch darajasini oshiradi va tadbirkorlik sub'yektlarilar moliyaviy barqarorligining kutilayotgan darajasini baholash uchun yanada oqilona axborot bazasini yaratadi;

tadbirkorlik sub'yektlari ichki auditini amaliy qo'llash ob'ektiv hisobotni shakllantirish uchun ham, uni tahlil qilish uchun ham etarlicha ishonchli axborot bazasini yaratadi.

Tadqiqot jarayonida umumiy ilmiy va maxsus usullar qo'llanildi: tahlil va sintez, induksiya va deduksiya, taqqoslash, omillar tizimini modellashtirish, iqtisodiy hodisalarni baholashda mantiqiy, tizimli va integral yondashuvlar, o'rganilayotgan hodisalarning holati haqida ma'lumot olish usullari.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, auditorlarning respublika jamoat birlashmalarini Xalqaro buxgalterlar federatsiyasi bilan o'zaro hamkorligini kuchaytirish, shu jumladan auditorlik tashkilotlarini XAS hujjatlarini qo'llash, ushbu standartlarni qo'llash bo'yicha jahonning ilg'or tajribasini ommalashtirishni tashkil etish masalalarida faol uslubiy jihatdan qo'llab-quvvatlash choralarini ko'rish lozim.

Buxgalteriya hisobi va audit sohasida mutaxassislarni tayyorlash hamda auditorlar malakasini oshirishning ilg'or usullarini joriy etish, tadbirkorlik sub'yektlari va tashkilotlar barqaror operatsion samaradorligi, tashkiliy samaradorligi va tashkiliy ko'rsatkichlariga ega bo'lishi uchun tadbirkorlik sub'yektlari rahbariyati tajriba va malakali auditorlar bilan to'ldirilgan funktsional ichki audit bo'limi mavjudligini ta'minlashi kerak. Shuningdek, tadbirkorlik sub'yektlarida xodimlarning ish samaradorligini oshirish uchun tadbirkorlik sub'yektlari rahbariyati ichki audit bo'limi o'z faoliyatida to'liq mustaqil bo'lishini ta'minlashi kerak. Tashkilot ichidagi auditorlik vazifalari tashkilot ehtiyojlari va afzalliklariga qarab doimiy ravishda ortib

borayotganligi sababli, auditorlar ichki audit funksiyasining kuchi har bir tashkilotda, ayniqsa tashkilot faoliyatini yaxshilashda qanchalik kuchli ekanligini bilishlari kerak. Shunday qilib, tadqiqot ichki audit funksiyasi tashkilot faoliyatini qanday yaxshilashi mumkinligini ko'rsatadi.

Xulosa sifatida aytib o'tish kerakki, audit amaliyotida ichki audit xizmati tashkil qilingan va samarali faoliyat yuritayotgan tadbirkorlik sub'yektlarilarda resurslardan samarali foydalanish, buxgalteriya hisobini tashkil qilinishi va moliyaviy hisobotlarning ishonchlilik darajasi ancha yuqori. Chunki ichki auditning samarali tashkil qilinganidagina xo'jalik sub'ektlari unumdor faoliyat yuritadi, bu esa butun jamoat ishlab chiqarish samaradorligining shartlaridan biridir. Albatta ichki audit xizmatining tashkil qilinishi tadbirkorlik sub'yektlarining ichki audit xizmati tashkil qilinmaganligiga nisbatan sarf-xarajatlarning kamayishi, qo'yilishi mumkin bo'lgan xato va kamchiliklarning hamda bularning natijasida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan turli xil jarimalar, ko'zda tutilmagan xarajatlarning oldi olinadi.

Shundagina tadbirkorlik sub'yektlarida ichki auditning tashkil qilinganligi samarasi yaqqol ko'rinadi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi

- tadbirkorlik sub'yektlarilarning moliyaviy barqarorligini tahlil qilish va auditi uchun uning yo'qotish xavfini aniqlashga qaratilgan uslubiy vositalarni ishlab chiqish;

- tekshirishlarni rejalashtirish va o'tkazishda risklarni baholash bo'yicha tahliliy protseduralar ko'lamini kengaytirish;

- tashkilotlarning moliyaviy barqarorligida kutilayotgan o'zgarishlarning bashoratli baholarini shakllantirish.

Ichki audit tadbirkorlik sub'yektlari boshqaruv tuzilmasining muhim tarkibiy qismidir. U tashkilot faoliyati, risklarni boshqarish va nazorat jarayonlarini mustaqil va ob'ektiv baholash orqali tashkilotlarga o'z maqsadlariga erishishda yordam beradi. Ichki audit tashkilotlarga xavflarni aniqlash, takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar berish va sanoat standartlariga muvofiqligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

Ichki audit xizmati:

- aktivlarining balans qiymati 1 mlrd. soʻmdan koʻp boʻlgan tadbirkorlik subʼyektlarilarda;

- aktivlarining balans qiymati BHMning 100 ming karrasidan koʻproq boʻlgan aksiyadorlik jamiyatlarida boʻlishi shart¹

Ichki audit xizmati tadbirkorlik subʼyektlarining kuzatuv kengashi tomonidan tashkil etiladi va uning xodimlari u tomondan tayinlanadi. Xizmat kuzatuv kengashiga hisobot beradi.

Samarali ishlaydigan ichki audit xizmati birinchi navbatda tadbirkorlik subʼyektlarilarning oʻzi uchun foydali, sababi:

- rahbariyat va tarkibiy boʻlinmalar faoliyatini, ular tomonidan qonun hujjatlariga, taʼsis hujjatlariga va ichki hujjatlarga va xoʻjalik operatsiyalarini amalga oshirishning tartib-taomillariga rioya qilinishini nazorat qilish;

- maʼlumotlarning buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobotda aks ettirilishining toʻliqliligi va ishonchliligi taʼminlanayotganligini, aktivlarning saqlanishini tekshirish;

- ichki nazorat tizimi va korporativ boshqarish prinsiplariga rioya qilinishini baholash imkonini beradi.

Shu bois bunday xizmatga ega boʻlishi shart boʻlmagan tadbirkorlik subʼyektlarilar uni ixtiyoriy asosda tashkil etishlari yoki shtatida hech boʻlmaganda bitta ichki auditor ishlashi maqsadga muvofiq boʻladi. Ichki auditorlar ishidan koʻriladigan foyda ularni saqlash xarajatlaridan ancha yuqori boʻladi.

Ichki auditorlar ishini tashkil etishning metodologik asoslari “Tadbirkorlik subʼyektlarilardagi ichki audit xizmati toʻgʻrisida nizom”da belgilangan. Ichki auditorlar oʻz faoliyatida Xalqaro ichki auditorlar instituti (**The IIA**) tomonidan chiqariladigan ichki auditning xalqaro professional standartlaridan ham foydalanishlari mumkin.

¹ 27.09.2006 y. PQ-475-son 3-b..

Ichki audit xizmati xodimlarining soni tadbirkorlik sub'yektlarining kuzatuvchi kengashi tomonidan belgilanadi. U ichki audit maqsadlariga samarali erishish va vazifalarini hal etish uchun yetarli bo'lishi kerak.

Ichki audit xizmati xodimlari:

- oxirgi o'n yilning kamida 2 yilida buxgalteriya hisobi, audit, moliya yoki soliq nazorati sohasida amaliy, shu jumladan, o'rindoshlik bo'yicha ish stajiga ega bo'lishi;
- quyidagi talablardan bittasiga javob berishi kerak:
 - auditorning malaka sertifikatiga ega bo'lish;
 - O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida yoxud xorijiy davlat ta'lim muassasasida olingan oliy iqtisodiy ma'lumotga ega bo'lish. Oxirgi holatda uning O'zbekistondagi ta'limga tengligi e'tirof etilgan bo'lishi kerak.

Tadbirkorlik sub'yektlarining moliyaviy barqarorligini ta'minlashda ichki auditdan foydalanish moliyaviy risklarni aniqlash va boshqarish, moliyaviy hisobotning to'g'riligi va ishonchliligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Ichki audit firibgarlik va moliyaviy qonunbuzarliklarni aniqlash va oldini olish, moliyaviy tanglikni yumshatish va iqtisodiy tanazzul davrida barqarorlikni ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Biroq, ichki audit tadbirkorlik sub'yektlarining moliyaviy barqarorligini ta'minlashda bir qancha muammolarga duch keladi. Bu qiyinchiliklarga resurslarning etarli emasligi, mustaqillikning yo'qligi, boshqaruvning qarshilik ko'rsatishi va risklarni boshqarishda e'tiborning cheklanganligi kiradi. Bundan tashqari, ichki audit samaradorligiga ichki auditorlarning sifati va professionalligi hamda yuqori rahbariyat tomonidan ko'rsatilayotgan yordam darajasi ta'sir qilishi mumkin. Ushbu muammolarni hal qilish uchun tadbirkorlik sub'yektlarilar riskga asoslangan audit rejasini ishlab chiqish, ichki auditorlarning mustaqilligi va ob'ektivligini ta'minlash, yetarli resurslar va treninglar bilan ta'minlash, risklarni boshqarish madaniyatini oshirish va resurslardan foydalanish kabi ichki auditning ilg'or tajribalarini qabul qilishi va joriy qilishi mumkin. Ichki audit samaradorligini oshirish uchun texnologiya va ma'lumotlar tahlili ham muhim ro'l o'ynaydi. Umuman

olganda, ichki auditdan foydalanish tadbirkorlik sub'yektlarining moliyaviy barqarorligini ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Moliyaviy risklarni aniqlash, moliyaviy tanglikni yumshatish va moliyaviy hisobotning ishonchliligi va aniqligini oshirish orqali ichki audit tashkilotning uzoq muddatli farovonligi va barqarorligini qo'llab-quvvatlaydi.

Ichki auditning ahamiyati shundaki, u rahbariyatga tashkilotning belgilangan siyosat va qoidalarga muvofiq ishlayotganligiga mustaqil kafolat beradi. Bu tashkilotga xavflarni aniqlash va ushbu xavflarni kamaytirish uchun tegishli strategiyalar va ichki nazoratni ishlab chiqish imkonini beradi. Ichki audit, shuningdek, tashkilot ichidagi shaffoflik va hisobdorlikni ta'minlaydi, bu uning manfaatdor tomonlar va investorlar o'rtasidagi obro'sini oshirishga yordam beradi.

Tadbirkorlik sub'yektlarida ixtiyoriy ichki audit xizmatining tashkil qilinishi quyidagi imkoniyatlarni yaratadi:

- material hamda mehnat resurslaridan samaraliroq foydalanish;
- moliyaviy hisobotlar sifatini oshirish yo'li bilan samarali shakllarda tashqi investisiyalarni jalb etish;
- xarajatlarni qisqartirish;
- tadbirkorlik sub'yektlarida ko'plab uchrayotgan moliyaviy zararlarni pasaytirish.

Ichki audit xizmatining samarali faoliyat yuritishida uning boshqa bo'limlardan mustaqilligi katta rol o'ynaydi, bunda ichki audit xizmati to'g'ridan-to'g'ri tadbirkorlik sub'yektlari boshqaruviga bo'ysunadi. Ichki audit xizmati o'z vazifalari va funksiyalarini bajarishi uchun esa unda tajribali mutaxassislar faoliyat yuritishlari talab qilinadi. Bu bo'yicha talablar O'zbekiston Respublikasi "Ichki audit xizmati xodimlarini sertifikatlash tartibi to'g'risida"gi nizomda ham keltirilgan. Ushbu nizomga asosan ichki audit xizmati asosan quyidagi uch element birgalikda ishlatilganda tashkilotning moliyaviy faoliyatida, shuningdek, buxgalteriya hisobida tavakkalchilikning pasayishini ta'minlaydi:

- nazorat muhiti;
- hisob tizimi;

- nazorat jarayonlari;

Audit amaliyotida ichki audit xizmati tashkil qilingan va samarali faoliyat yuritayotgan tadbirkorlik sub'yektlarilarda resurslardan samarali foydalanish, buxgalteriya hisobini tashkil qilinishi va moliyaviy hisobotlarning ishonchlilik darajasi ancha yuqori. Chunki ichki auditning samarali tashkil qilinganidagina xo'jalik sub'ektlari unumdor faoliyat yuritadi, bu esa butun jamoat ishlab chiqarish samaradorligining shartlaridan biridir. Albatta ichki audit xizmatining tashkil qilinishi tadbirkorlik sub'yektlarining ichki audit xizmati tashkil qilinmaganligiga nisbatan sarfxarajatlarning kamayishi, qo'yilishi mumkin bo'lgan xato va kamchiliklarning hamda bularning natijasida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan turli xil jarimalar, ko'zda tutilmagan xarajatlarning oldi olinadi.

Tadbirkorlik sub'yektlarilarning moliyaviy hisobotlarini tekshirishning bir qismi sifatida moliyaviy barqarorlikni tahlil qilish tashkilotning moliyaviy majburiyatlarini bajarish va uzoq muddatli istiqbolda barqarorlikni saqlash qobiliyatini baholashni o'z ichiga oladi. Moliyaviy hisobot auditi paytida moliyaviy barqarorlikni tahlil qilishning ba'zi xususiyatlari quyidagilardan iborat:¹

1. Moliyaviy nisbat tahlili: Bu tadbirkorlik sub'yektlarining moliyaviy barqarorligini baholash uchun likvidlik, to'lov qobiliyati, rentabellik va samaradorlik ko'rsatkichlari kabi asosiy moliyaviy ko'rsatkichlarni tahlil qilishni o'z ichiga oladi. Ushbu koeffitsientlar tadbirkorlik sub'yektlarining moliyaviy holati to'g'risida tasavvurga ega bo'lib, auditorlarga moliyaviy barqarorlikka potentsial xavflarni aniqlash imkonini beradi.

2. Pul oqimi tahlili: Pul oqimi tahlili moliyaviy hisobotlarni tekshirishda moliyaviy barqarorlik tahlilining muhim qismidir. Tahlil muayyan davr mobaynida tadbirkorlik sub'yektlari tomonidan ishlab chiqarilgan va foydalanilgan pul mablag'lari miqdorini aniqlashga yordam beradi. Bu auditorlarga pul mablag'larining kirib kelishi

¹ Al-Matari, E.M.; Al-Swidi, A.K. & Fadzil, F.H.B. (2014).The Effect of the Internal Audit and Firm Performance: A Proposed Research Framework. International Review of Management and Marketing, 4(1), 34-4

va chiqishi manbalarini aniqlash, tashkilotning likvidlik holatini baholash va moliyaviy barqarorlikka potentsial xavflarni aniqlash imkonini beradi.

3. Nazorat tizimlarini baholash: Auditorlar moliyaviy barqarorlikni ta'minlash uchun tadbirkorlik sub'yektlari tomonidan joriy qilingan nazorat tizimlari va ichki jarayonlarni baholaydilar. Bu ichki audit funksiyasini, risklarni boshqarish jarayonlarini va moliyaviy hisobot ustidan ichki nazoratni baholashni o'z ichiga oladi.

4. Biznes risklarini baholash: Biznes risklarini baholash moliyaviy hisobotlar auditori paytida moliyaviy barqarorlik tahlilining ajralmas qismi hisoblanadi. Auditorlar tashkilotning moliyaviy barqarorligiga potentsial ta'sirni aniqlash uchun tadbirkorlik sub'yektlarining biznes risklarini baholaydilar.

5. Kelajakka yo'naltirilgan tahlil: Auditorlar potentsial o'zgarishlarning tashkilotning moliyaviy barqarorligiga ta'sirini baholash uchun stsenariy tahlili, sezgirlik tahlili va stress testi kabi kelajakka yo'naltirilgan tahlil usullaridan foydalanadilar. Tahlil iqtisodiy muhit, sanoat tendentsiyalari va biznes muhitidagi o'zgarishlar natijasida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan moliyaviy barqarorlikka potentsial xavflarni aniqlashga yordam beradi.

Umuman olganda, moliyaviy hisobot auditori paytida moliyaviy barqarorlikni tahlil qilish tadbirkorlik sub'yektlarining moliyaviy holatini baholash, moliyaviy barqarorlikka potentsial xavflarni aniqlash va tashkilotning uzoq muddatda barqarorlikni saqlab qolish qobiliyatini baholashni o'z ichiga oladi.

Auditorlik tekshiruvni vaqt jihatidan chegaralangan. Shu sababli yuqori sifatli tekshiruvni ta'minlash uchun unga yaxshilab tayyorgarlik ko'rish kerak. Bunday tayyorgarlikning muhim vositasi bo'lib ijrochilarga samarali va faol audit jarayonini olib borayotganliklariga ishonch hosil qilinishiga sabab bo'luvchi har tomonlama o'ylangan reja hisoblanadi. Aniq rejalashtirishda, shuningdek, auditning maqsadlariga erishishda oldindan belgilangan usullarni tanlash; ishni bajarish va nazorat qilish; e'tibor ish to'liq bajarilganini ifodalovchi asosiy jihatlariga qaratilganligiga ishonch hosil qilish uchun ham kerak. Yuqorida keltirib o'tilgan masalalar uchun 3-sonli "Auditni rejalashtirish" auditorlik faoliyati milliy standarti ishlab chiqilgan. Unda

ta'kidlanishicha, ushbu standart talablari auditorlik faoliyatini amalga oshirishda barcha auditorlik tashkilotlari uchun majburiydir va u rasmiy auditorlik xulosalarini tayyorlashni ko'zda tutadi.

Tadbirkorlik sub'yektlari auditi davomida tahlil qilinadigan iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlarining ba'zilari daromadning o'sishi, rentabellik, investitsiyalar rentabelligi va pul oqimini o'z ichiga oladi. Ushbu ko'rsatkichlarni tahlil qilish orqali tashkilotlar o'z faoliyatini yaxshilashlari kerak bo'lgan sohalarni aniqlashlari va aniqlangan muammolarni hal qilish uchun tuzatish choralarini ko'rishlari mumkin. Umuman olganda, ichki nazorat modelini monitoring qilish va tadbirkorlik sub'yektlari auditi orqali iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlarini tahlil qilish tashkilotlarga ularning samarali va samarali ishlashini ta'minlashga yordam beradigan muhim jarayondir.

Auditorlar ham, tekshirilayotgan xo'jalik yurituvchi sub'ekt rahbariyati ham, shuni unutmashliklari zarurki, buxgalterlik hisobotlarini ataylab yoki bilmasdan buzishlarning yuzaga kelishi uchun; shunday xatolarning oldini olish bo'yicha choralar ko'rilmaganligi uchun; ularni bartaraf qilmaganligi yoki kechikib to'g'rilaganligi uchun xo'jalik yurituvchi sub'ekt xodimlari javobgardir.

Auditor xo'jalik faoliyatini tekshirishda quyidagilarni tahlil qilishi lozim:

- tadbirkorlik sub'yektlarining o'z ustav faoliyati va xo'jalik dasturining bajarilishi;
- ustav kapitalini tashkil etishning to'g'riligi va uning o'z faoliyati maqsadlariga muvofiq ishlatilishi;
- tadbirkorlik sub'yektlarida mahsulotlarni yetkazib berish bo'yicha shartnoma majburiyatlarining bajarilishini ishonarli, tezkor hisobga olishning tashkil etilishi, tayyor mahsulotlar yetkazib berish majburiyatlarining bajarilishini hisobga olgan holda tadbirkorlik sub'yektlari xodimlari tomonidan belgilangan tartibga rioya qilinishi;
- mahsulotlarni to'liq va o'z vaqtida yetkazib bermaganlik natijasida ko'rilgan yo'qotishlar (jarimalar, peniyalar, neustoykalar va boshqalar);

- chiqarilayotgan mahsulotlarni yangilashga doir ko'zlangan tadbirlarning bajarilishi; mahsulot sifati ko'rsatkichlari, brak va sifatsiz mahsulot yetkazib berganlik uchun ko'rilgan zararlar;
- mahsulot chiqarish ritmi, ritmsiz ishlash sabablari, sutkalik grafiklar bajarilmasligi oqibatida ko'rilgan zararlar;
- xom ashyolar, materiallar va ishlab chiqarish chiqitlari-dan oqilona foydalanish;
- tadbirkorlik sub'yektlari jamoasi maqsadlarning tizimi, har bir xodimga vazifalarning oqilona taqsimlanishi;
- ham iqtisodiy, ham ijtimoiy maqsadlarga yetishishda barcha xodimlar (ishchidan tortib bosh direktorgacha) iqtisodiy manfaatlarni ta'minlaydigan mehnatga haq to'lash tizimi;
- mahsulot chiqarish va sotish haqidagi hisobot ma'lumotlarining buxgalterlik hisobi va dastlabki hujjatlar ma'lumotlariga to'g'ri kelishi;
- mahsulotlar hisobotiga hisobot davrida tayyorlanib tugallanmagan mahsulotlarning kiritilmaganligi va hisobotlarda boshqa qo'shib yozish hamda chalkashliklarga yo'l qo'yilmaganligi.
- buxgalterlik hisobi va nazoratning tashkil etilishi pul mablag'lari va material qiymatliklar kamomadi, yetishmovchiligi va noqonuniy sarflanishi va boshqa kamchilik hamda suiste'mol qilishlarning oldini olishni ta'minlashi, dastlabki hujjatlarni sifatli rasmiylashtirish va ularning ishonarliligi ustidan puxta nazorat o'rnatish; xo'jalik muomalalarini, pul mablag'lari va mulklar, material qiymatliklar mavjudligi va saqlanishini davriy inventarizasiyasi va to'satdan o'tkazilgan tekshirishlar natijalari va shu kabilar;
- tuzilgan davriy va yillik hisobotlar ma'lumotlarining buxgalterlik va statistik hisobot ma'lumotlariga to'g'ri kelishi.

Audit tekshiruvi jarayoni odatda quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

- 1. Auditorlik tashkilotlarini tanlash: Nazorat qiluvchi organlar tekshirish uchun turli omillar, masalan, firmaning kattaligi, auditdan o'tgan ochiq kompaniyalar

soni va auditorlik ishining xavf-xatar profili asosida auditorlik firmalarining namunasini tanlaydi.

- 2. Audit ishini ko'rib chiqish: Inspektorlar auditorlik tashkilotlari tomonidan bajarilgan auditorlik ishlarining namunasini, jumladan, audit fayllari, ish qog'ozlari va boshqa hujjatlarni ko'rib chiqadilar. Ko'rib chiqish, odatda, daromadlarni tan olish, inventarizatsiyani baholash va tegishli tomonlar bilan operatsiyalar kabi xavfning asosiy sohalariga qaratilgan.
- 3. Standartlarga muvofiqligini baholash: Inspektorlar auditorlik firmalarining professional standartlar va qoidalarga, masalan, Xalqaro Audit Standartlari (ISA) yoki Umumiy Qabul qilingan Audit Standartlari (GAAS) ga muvofiqligini baholaydilar. Baholash auditorlik tashkilotining sifat nazorati tizimini, uning xodimlarining malakasini, mustaqilligi va xolisligini baholashni o'z ichiga olishi mumkin.
- 4. Hisobot: Inspektorlar o'z xulosalarini umumlashtiradigan va takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar beradigan hisobot tayyorlaydilar. Hisobot auditorlik tashkiloti, nazorat qiluvchi organ va boshqa manfaatdor tomonlar bilan bo'lishishi mumkin.
- 5. Kuzatuv: Nazorat qiluvchi organlar tavsiyalar bajarilishini va tekshirish davomida aniqlangan har qanday masalalarni hal etilishini ta'minlash uchun auditorlik kompaniyalari bilan hamkorlik qilishi mumkin.

Auditorlik tekshiruvlari audit sifatini saqlash va auditorlarning talab qilinadigan standartlarga javob berishini ta'minlashning muhim vositasidir. Ular auditorlik kasbida shaffoflik va mas'uliyatni oshirishga yordam beradi va manfaatdor tomonlarga auditlar yuqori standartlarda amalga oshirilayotganiga ishonch hosil qiladi.

XULOSA

Tadqiqot ishini olib borish jarayonida olib borilgan izlanishlar natijalaridan foydalangan holda quyidagi jadvalni (hisobot shaklini) ishlab chiqdik.

1.2-jadval

№	Ko'rsatkichlar	Joriy davrdagi holat	O'tgan davrdagi holat	O'zgarishi
1	Biznes rejaning bajarilishi			
2	Kuzatuv kengashining qarorlarini bajarilishi			
3	TMZlarning holati			
4	Asosiy vositalarning holati			
5	Debitorlik qarzlarning holati			
6	Kassa operatsiyalaridagi kamchiliklar			
7	Bank operatsiyalaridagi kamchiliklar			
8	Kreditorlik qarzlari holati			
9	Majburiyatlarning holati			
10	Soliqlardan qochish holatlarning mavjudligi			
11	Daromadlarni hisoblashdagi kamchiliklar			
12	Xarajatlarni hisoblashdagi kamchiliklar			
13	Tekshiruv olib borilgan hisobotdagi mavjud kamchiliklar			
14	Tasodifan yuz bergan kamchiliklar			
15	Qasddan qilingan kamchiliklar			
16	Hisobotlarni o'z vaqtida tuzilishi va topshirilishi			
17	Ichki audit tekshiruviga munosabat			
18	Tahliliy ko'rsatkichlar			
19	Umumiy holat			

Ushbu jadvalda (1.2-jadval) keltirilgan birinchi ko'rsatkich bu "Biznes rejaning bajarilishi" bo'lib, ushbu ko'rsatkich joriy yilda tadbirkorlik sub'yektlari tomonidan o'z oldiga qo'ygan talabni qay darajada bajarganini baholab beradi. Bu ko'rsatkichni quyidagicha baholashni taklif qilmoqchimiz:

- ijobiy: reja 90%dan oshgan holatlar uchun;
- salbiy: reja 60% foizdan 90%gacha bo'lgan holatlar uchun;
- talabga javob bermaydi: reja 60%dan kam bo'lgan holatlarda.

Talablarni juda yuqori bergan bo'lishimiz mumkin, lekin tadbirkorlik sub'yektlari oldiga qanchalik yirik maqsadlarni qo'ya olsa demak uning rivojlanib yanada barqarorlashiga ishonch bildira olamiz.

Ichki audit hisobotini takomillashtirish maqsadidada oldimizga qo'ygan vazifalarni ijrosini ta'minlash orqali quyidagi istiqbolli natijalarga erishishimiz mumkin:

- ichki audit faoliyati tashkil qilish va hisobotining tuzilishini jahon talablariga javob bera olish darajasiga olib chiqish;
- ichki auditning tadbirkorlik sub'yektlarilar faoliyatidagi ahamiyatini yanada oshirish;
- ichki audit tekshiruvlarini ixtiyoriy tarzda tashkil qilishlik ko'lamini oshirish;
- ichki auditning mohiyatini tashqi audit darajasiga ko'tarish;

- yuzaga kelishi mumkin bo'lgan zararlarni oldini olish;
- ichki audit tekshiruvlari yordamida tadbirkorlik sub'yektlari faoliyatini yanada kengaytirish;
- tashqi audit tekshiruvini bir muncha osonlashtirish;
- korporativ boshqaruv holatida ham filiallar faoliyati ustidan bemalol nazorat o'rnatish;
- xorijiy investorlarni jalb qilishda ichki auditning hissasini oshirish.

“Shu bilan birga ichki audit xulosa va takliflari qatorida tadbirkorlik sub'yektlariga moliyaviy mablag'larini investitsiya kiritish orqali ko'paytirish borasida ham yo'l yo'riqlarni ko'rsatadi.”¹

Shunday qilib, zamonaviy iqtisodiy sharoitda kompaniyaning turli xil resurslari va jarayonlarini samarali boshqarishning mintaqa, uning hududiy bo'linmalari, shuningdek, uning tarkibiy tuzilmalarining rivojlanish darajasiga ta'siri mumkin bo'lgan xavflarni oldindan bilishi va barqaror ish uchun asos yaratishi kerak. Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, ichki audit tashkilot rahbariga biznesni sifatli va samarali boshqarish maqsadida qarorlarni tasdiqlash uchun ma'lumotlarga ega bo'lish imkonini beruvchi o'ziga xos "vosita" bo'lib, kompaniyaning moliyaviy barqarorligini ta'minlashga qodir.

¹ MarcEulerich^aJoleenKremin^bDavid A.Wood^c. Factors that influence the perceived use of the internal audit function's work by executive management and audit committee,- Advances in Accounting Volume 45, June 2019, 100410. (<https://doi.org/10.1016Zi.adiac.2019.01.001>)

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (REFERENCES)

1. O‘zbekiston Respublikasi Soliq Kodeksi. – T.: Adolat, 2008. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2007 y., 52 (I)-son; 2017 y.
2. O‘zbekiston Respublikasining 2020 yil 10 noyabrdagi “Auditorlik faoliyati to‘g‘risida” Qonuni
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi 2021 yil 5 maydagi 280-sonli “Ichki audit xizmati xodimlarini tayyorlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” qarori
4. Mirziyoev Sh. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. - Toshkent: «O‘zbekiston», 2017. - 104 b.
5. Abbott, L. J., Daugherty, B., Parker, S., & Peters, G. F. (2016). Internal Audit Quality and Financial Reporting Quality: The Joint Importance of Independence and Competence. *Journal of Accounting Research*, 54(1), 3–40.
6. Макаренко Е.Н. Внутренний аудит в системе управления предприятием. - М.: Управленческий учет, №2, 2011 г.
7. Hutchinson, M., & Zain, M. (2009). Internal audit quality, audit committee independence, growth opportunities and firm performance. *Corporate Ownership & Control*, 7(2), 50-65. Available at: <https://doi.org/10.22495/cocv7i2p4>.
8. Sayar, H. (2018). The effect of audit quality on firm performance: Evidence from Malaysia. *European Accounting Review*, 16(4), 72-88.
9. Akbarov, G. N. (2024). THE CONCEPTUAL FRAMEWORK OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN UZBEKISTAN. *Educational Research in Universal Sciences*, 3(4 SPECIAL), 374–378. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10674709>.
10. Sobirjonova, N. R. (2023). KORXONALARNING MOLIYAVIY BARQARORLIGINI TA’MINLASHDA ICHKI AUDIT TESHIRUVI VA TAHLILINI SAMARALI TASHKIL ETISH ISTIQBOLLARI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 318-324.
11. Otabek, S., & Uzoqboyev, R. (2023). Important issues of ensuring the financial stability of small business and business subjects. *International journal of Formal Education*, 2(6), 360-362.
12. Tursunov, U. (2020). Co-integration Analysis of Relationship between the Small Business Export Potential and Poverty Reduction in Uzbekistan. *Asian Journal of Technology & Management Research (AJTMR) ISSN, 2249(0892)*.